

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

MOSZKVAI SÉTÁK A TUDOMÁNY KÖRÜL. ILLETÉKTELEN KOMMENTÁR HARGITAI MAGDOLNA ÉS HARGITAI ISTVÁN KÖNYVÉHEZ

Amikor 1962 augusztusában megkezdtem tanulmányaimat a Lomonoszov Egyetem történelemkarán, még javában dúlt a „fizikusok-lírikusok” vita, amelyet Borisz Szluckij nevezetes költeménye indított el.

Előnyben a fizikusok,
hátrányban a lírikusok.
Nem a számok kedve-kénye
dönt itt – világunk törvénye.
Talán nem mi fedeztük fel,
amit nekünk kellett volna,
édes jambusunk se szárnyal,
pedig az lenne a dolga.
Előnyben a fizikusok,
hátrányban a lírikusok.
Mindez régen belátható,
még csak nem is vitatható.
Ne tekintsük sérelmesnek,
nézzük inkább érdekesnek,
mint apad le verseinkről
szappanhabként rím és ritmus,
míg a nagyság mérőfoka
mindinkább a logaritmus.

Szluckij verse 1958-ban keltezett, épp akkor, amikor Borisz Paszternak Nobel-díja világméretű politikai botrányt robbantott ki, olyannyira, hogy a költő a hatalom nyomására kénytelen volt visszautasítani a Svéd Akadémia kitüntetését. A Nobel-díjasok tiszteletére a stockholmi városházán megrendezett hagyományos bankett során a Paszternak név nem is hangzott el, miáltal a Szovjetunió nagykö-

vete arcvesztés nélkül tisztelhetette meg jelenlétével a rendezvényt, hogy illő társaságot szolgáltatasson három honfitársának, Pável Cserenkovnak, Igor Tammnak és Ilja Franknak, akik ugyanabban az esztendőben osztoztak a fizikai Nobel-díjon.

Jóllehet, pályám akkortájt éppen a történelemség felé irányított, magamat elsősorban költőnek fogtam fel, vagyis a Szluckij-féle felosztásban a gyöngébb oldalra kerültem. Mindazonáltal mélységes áhítattal csüggttem a természettudomány és a technika sikerein, maga az irodalom is ez irányba terelt a sci-fitől a dürrenmatti *Fizikusokig*, nem is szólva kommunista meggyőződéséről, mely szerint a két rendszer békés versenyében – ezzel a jelszóval próbált Nyikita Hruscsov némileg sportszerű jelleget adni a hidegháborúnak –, szóval ebben a konfrontációban a tudománynak döntő szerepe lesz. Komolyan izgatott, hogy ki hódítja meg előbb a világot, kinek sikerül jobban – mekkora jelszó volt egészen Csernobilig! – „az atomenergia békés célokra történő felhasználása” és a végtelen szűzföldek termékeny tétele. Képzetelemben valóságos szocialista polisszá szépült a dubnai nukleáris kutatóközpont, az obnyinszki biológiai intézet, ám leginkább a Novoszibirszk peremére telepített „Akademgorodok” – közepében a „Café Integrall”.

Hargittai Pista két évfolyammal fölöttem járt az egyetemen, s ez a kétévnyi különbség azt jelentette, hogy hozzám képest felnőtt volt. Engem akkoriban irodalmi dicsőségemen és elhúzódó kamaszkorom szerelmi csalódásain kívül leginkább a világ megváltása foglalkoztatott, míg az ő univerzumában a molekulaszerkezet-kutatás foglalta el a legfőbb helyet, amelyről nekem természetesen a leghalványabb segédfogalmam sem lehetett. Ráaadásul vastag angol nyelvű szakkönyveket olvasott, amelyeket az ingyencék nyugati kiadványok lekopírozott lapjaiból kötöttek egybe, s terjesztették afféle tudományos szamizdatként. Legnagyobb vállalkozásának mégis azt tekintetem, hogy levelezésbe fogott Wigner Jenővel, az akkortájt Nobel-díjassá lett fizikussal, és történészként is fölöttébb imponált nekem, hogy az elsők között eredt nyomába a Gulágban eltűnt Bauer Ervin biofizikus (Balázs Béla író testvéröccse) tragikus sorsának. Ez a törekvése talán valamelyest megelőlegezte későbbi tudománytörténeti munkásságát.

Furcsa barátság kötődött közöttünk, én az ő témáihoz mit sem konyítottam, őt viszont minden érdekelte, ami akkoriban engem foglalkoztatott. Leginkább passzív és aktív humorérzékünk hozott közel egymáshoz bennünket, amelynek legfőbb tárgya a szovjet ideológia és valóság közötti diszkrépancia volt. S noha az egyetem elvégzése után végleg kettévált az utunk, minden újabb alkalmi találkozás visszahozott valamit a diákkor cinkosságából. Egy-két alkalommal abban a megtiszteltetésben részesítetett, hogy egy-egy angol vagy orosz versidézetet fordíthattam aktuális munkáihoz – s ilyenkor igyekeztem kitenni magamért, noha eredeti lírikusi mivoltból már csak a rím- és ritmuskészség maradt meg, amelyet Borisz Szluckij félig tréfásan, félig komolyan állít szembe a logaritmussal.

Most, hogy Hargittai István és Hargittai Magdolna budapesti és New York-i tudománytörténeti sétáját a harmadik – engem önéletrajzi okból legszemélyesebben

érintő – moszkvai kirándulása követi, ennek a dúsgazdagon adatolt és illusztrált műnek olvastán kissé visszamenőleg is resteltem magamat ifjúkori naivságomért, amely a fizikusok-lirikusok vita nyomán elhitette velem, hogy a reáltudományok és a technika valóban előnyösebb helyzetben volt a szépművészeti alkotásnál. Mert egyfelől tény ugyan, hogy a mindenkori hivatalos kultúrpolitika könnyebben találhatott fogást egy modernista versen, absztrakt festményen, dodekafon zeneművön, mint egy részecske felfedezésén, vegyelemzésen vagy számelméleti fejtegetésen, ám ezek a konkrét tudományok, mint a számtalan kőbe vésett emlékből kitűnik, ugyancsak megszenvedték a hozzá nem értő döntéshozók szüntelen beavatkozását. Itt nemcsak egyes tragikus sorsokra gondolunk – Nyikolaj Tyimofejev-Reszovszkij, Nyikolaj Vavilov, Szergej Koroljov vesszőfutására –, hanem egész tudományágak – genetika, kibernetika – évtizedekig tartó tabusítására, „burzsoa áltudományként” történt megbélyegzésére, ami nemcsak erkölcsi, hanem milliárdokban mérhető gazdasági károkat is okozott az országnak. Érthető, hogy a Sztálin halálát követő „olvasás” után a szovjet tudósok új nemzedéke előszeretettel fordult a kulturális életet megújító törekvések felé – a „fizikusok” szívesen olvasták a „lírikusok” új termését – Obnyinszkban, Dubnában és az Akadengorodokban szívesen látták a hivatalos kultúrából kirekesztett írókat és bárdokat. Az sem tekinthető véletlennek, hogy az emberi jogokért folyó küzdelem emblematisztikus alakja épp egy neves atomfizikus, Andrej Szaharov lett.

Fontosabb ennél, amit a moszkvai séták eredményéből megtudunk, és a képanyagból érzékelünk, a tudománynak az a több évszázadra visszanyúló, elpusztíthatatlan vitalitása, amely a legmostohább feltételek között is újratereinti magát, védelmezi intézményeit és teljesíti kettős rendeltetését: egyfelől tárgyának közvetlen gyakorlását és továbbadását, másfelől pedig akár a hivatalos tekintélyekkel dacolva is a szabad gondolat és innovatív cselekvés civilizációs küldetését.

(Hargittai István – Hargittai Magdolna: Moszkvai séták a tudomány körül. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2018, 364 o.)

Dalos György

történész